

Anayasa Hukukunda Millet Kavramının Anayasa Mahkemesi Kararlarında Görünümü

Der Begriff der Nation im Verfassungsrecht nach der Rechtsprechung des türkischen Verfassungsgerichts

Araş. Gör. Kemal Başol*

ÖZ

Millet kavramını açıklamaya yönelik olarak özellikle objektif ve sübjektif millet anlayışları başta olmak üzere anayasal çerçevede çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Devletin temel unsurlarından biri olan milletin anayasal düzlemde hangi anlayış çerçevesinde tanımlandığı, sınırlarının nasıl çizildiği özellikle siyasi partilerin hareket alanı, suç ve cezaya ilişkin yasama faaliyetleri, resmi dilin düzenlenmesi, laiklik ilkesinin yorumu ve devlet-vatandaş ilişkileri gibi uygulamaya ilişkin meseleler bakımından önem arz etmektedir. Bu yönüyle çalışma, Türk milleti ve onunla bağlantılı olan Türk ve Atatürk milliyetçiliği ile bölünmez bütünlük kavramlarının anayasa teorisindeki yerini ve AYM içtihatlarındaki görünümünü birlikte değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

İnceleme sonucunda Anayasa Mahkemesi'nin millet kavramını büyük ölçüde sübjektif millet anlayışının sınırları içinde yorumladığı, Türk milletini esas itibarıyla vatandaşlık bağı temelinde tanımladığı ve birleştirici-bütünlüştürücü bir çerçeve benimsediği görülmektedir. Bununla birlikte Mahkemenin, resmi dilin korunması, laiklik ilkesi ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü gibi hususlarda daha

* Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Doktora Öğrencisi, (basolkemal3@gmail.com), ORCID: 0000-0002-1118-4103.

katı bir yaklaşım sergilediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Türk milleti, yalnızca hukuki ve siyasal bir birlik olarak değil, Anadolu coğrafyası ve tarihsel birikimiyle ilişkilendirilen, aynı zamanda Kurtuluş Savaşı'nda ortaya konulan millet olma iradesine yapılan atıflarla anlamlandırılan bir toplumsal bütünlük olarak da ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Millet Kavramı, Anayasa Mahkemesi, Türk Milleti, Atatürk Milliyetçiliği*

The Concept of the Nation in Constitutional Law as Reflected in the Case Law of the Turkish Constitutional Court

ABSTRACT

Various approaches have been developed in constitutional theory to explain the concept of the nation, particularly the objective and subjective concepts of the nation. As one of the fundamental elements of the state, how the nation is defined within a constitutional framework and how its boundaries are drawn is of particular importance for practical issues such as the scope of political parties' activities, legislative activities concerning crime and punishment, the regulation of the official language, the interpretation of the principle of secularism, and state-citizen relations. In this respect, the study aims to evaluate the place of the Turkish nation and related concepts, such as the notion of "Turk," Atatürk's nationalism, and the indivisible integrity of the state, within constitutional theory, together with their interpretation in the case law of the Turkish Constitutional Court.

The findings indicate that the Constitutional Court largely interprets the concept of the nation within the framework of the subjective concept of the nation. It defines the Turkish nation primarily on the basis of citizenship and adopts an inclusive and integrative approach. At the same time, the Court appears to adopt a more cautious stance with regard to the protection of the official language, the principle of secularism, and the indivisible integrity of the state with its territory and nation. Furthermore, the Turkish nation is understood not

only as a legal and political unity but also as a social unity shaped by the geography of Anatolia, its historical background, and references to the collective will demonstrated during the Turkish War of Independence.

Keywords: *The Concept of the Nation, the Constitutional Court, the Turkish Nation, Atatürk's Nationalism*

Giriş

Hukuki, siyasi, tarihsel ve toplumsal bir olgu olan devlet, anayasaların temel düzenleme konusunu oluşturmakta; varlığı ise günümüz anayasalarında insan, ülke ve egemenlik unsurları üzerinden açıklanmaktadır.¹ Bu çalışma kapsamında söz konusu unsurlar arasından yalnızca insan unsuruna, diğer bir ifadeyle bunun bir görünüş şekli olan millet kavramına odaklanılacaktır. Bu çerçevede öncelikle millet kavramının tanımı ile bu kavramı açıklamaya yönelik temel anlayışlar ve görüşler ele alınacaktır. Ardından millet ve onunla bağlantılı hususların Türkiye'nin anayasal gelişimi içerisinde anayasal düzeyde nasıl düzenlendiği incelenecek; son olarak Anayasa Mahkemesi'nin (AYM) millet kavramının yorumlanmasında belirleyici nitelik taşıyan ve doktrinde öne çıkan içtihatları değerlendirilecektir.

Bu çalışma, millet kavramının anayasa teorisindeki farklı anlayışlar çerçevesinde nasıl temellendirildiğini ve bu anlayışların, AYM kararlarının dayanağını oluşturan Türk Anayasaları bağlamında ne şekilde karşılık bulduğunu ortaya koymayı amaçlaması bakımından önem taşımaktadır. Türkiye'de sıklıkla gündeme gelen Türk milletinin tanımı ve onunla bağlantılı olarak Türk ve Atatürk milliyetçilikleri ile devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü gibi kavramların, anayasa teorisinde özellikle objektif ve sübjektif millet anlayışları çerçevesinde nereye oturduğunun ortaya konulması ve bu anlayışlarla bağlantılı olarak AYM'nin benimsediği yaklaşımın incelenmesi, güncel tartışmalar ile AYM'nin gelecekteki muhtemel yorumlarına ilişkin bir

¹ Abdurrahman Eren, *Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku*, Güncellenmiş 7. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2025, s. 285, 299.

değerlendirme imkanı sunabilecektir. AYM'nin özellikle 1990'lı yıllarda ve siyasi parti kapatma davalarında benimsediği millet yorumu, Türk milletine ilişkin olarak çizdiği çerçevenin içeriğini ve sınırlarını oldukça somutlaştırmıştır.

I. Millet Kavramı

A. Tanım

Tarihsel süreç içerisinde feodal beylerin ve derebeylerinin hakimiyeti altında yaşayan insan toplulukları, zamanla diğer topluluklardan ayırt edici özellikler kazanarak modern devletlerin kuruluşu ve örgütlenmesinde önemli bir rol üstlenmiş; bu tür topluluklar "millet" olarak adlandırılmıştır.² Millet kavramı Türk Dil Kurumu tarafından, "*Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus, budun*" olarak tanımlanmaktadır.³ İngilizce ve Fransızca karşılığı "*nation*" olan millet, Arapça kökenli bir kelimedir. Ulus ise millet ile eş anlamlı olup Türkçe kökenlidir.⁴ Bu çalışma kapsamında "millet" terimi tercih edilecek; ancak "ulus" teriminin yaygın olarak kullanıldığı bağlamlarda veya doğrudan alıntılarda, eş anlamlı olacak şekilde "ulus" terimine de yer verilecektir.

Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisine (AKPM) sunulan 13 Aralık 2005 tarihli rapor⁵ ve bu rapor çerçevesinde kabul edilen AKPM'nin 1735 (2006) no.lu Tavsiye Kararı'nda,⁶ millet kelimesinin

² Süheyl Batum/Didem Yılmaz/Serkan Köybaşı, *Anayasa Hukuku: Temel Kavramlar ve Genel Esaslar*, 2. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2025, s. 87.

³ Türk Dil Kurumu, "Güncel Türkçe Sözlük", <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.

⁴ Eren, s. 299.

⁵ Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, "The Concept of 'Nation'", raportör György Frunda, 13 Aralık 2005, Doc. 10762, <https://pace.coe.int/en/files/11332/html>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.

⁶ Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, "Recommendation 1735 (2006): The Concept of 'Nation'", 26 Ocak 2006, <https://pace.coe.int/en/files/17407>, Erişim Tarihi: 12.03.2026 (Kısaltma: 1735 (2006) no.lu Tavsiye Kararı).

Avrupa Konseyi üye devletlerinde vatandaşlık, etnik-kültürel veya her iki anlama da gelecek şekilde kullanılabilirdiği ortaya konulmuştur.⁷ Öyle ki Avrupa'da millet kavramının ortak bir hukuki tanımı bulunmamaktadır. Bu nedenle söz konusu raporda halkların kültürleri, tarihleri, kimlikleri ve siyasi ideolojileriyle ilgili olan bu kavramın, Türkiye'nin de üyeleri arasında olduğu Avrupa Konseyi'nin resmi dilleri olan İngilizce ve Fransızcaya anlam kaybı olmadan çevrilebilmesi ve ortak bir millet tanımı yapılmasının oldukça güç olduğu ifade edilmiştir.⁸ Aşağıdaki başlıkta bu konuya ilişkin açıklamalara yer verilecektir.

B. Millet Kavramının Kullanımı

Millet kavramı, özellikle 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Orta çağın sonuna tekabül eden bu dönemde ticaret, kentleşme ve burjuva sınıfının gelişmesiyle feodal sistemin kalıplarının daralması, merkezi krallıkların gücünün artmasına, ulusal veya dinsel olarak bir arada durmayı gerektiren merkantilist⁹ politikaların gelişmesine yol açmıştır.¹⁰ Dolayısıyla bu dönemden itibaren Fransa, İspanya ve İngiltere gibi milli niteliği haiz devletler ortaya çıkmaya başlamıştır.¹¹ Milliyetçilik düşüncesi, Fransız Devrimi ile birlikte 18. yüzyılda belirginleşmiş; özellikle çok uluslu imparatorlukların çözülme sürecinde etkili olarak temel bir siyasal ve toplumsal dinamik haline gelmiştir. Millet kelimesi Arapçada din anlamında kullanıldığından Osmanlı döneminde millet kavramı İslam milleti, Hristiyan milleti, Rum

⁷ 1735 (2006) no.lu Tavsiye Kararı, para. 5.

⁸ 1735 (2006) no.lu Tavsiye Kararı, para. 1-4.

⁹ Merkantilizm, "*Ülkenin refahını sahip olduğu altın, gümüş vb. değerli madenlere bağlayan, ülkedeki değerli maden yataklarının işletilmesine önem veren ve ihracatı artırıp ithalatı azaltmaya çalışan iktisat öğretisi*" olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Türk Dil Kurumu, "Güncel Türkçe Sözlük", <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.

¹⁰ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)*, Tıpkı 24. Bası, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 133.

¹¹ Server Tanilli, *Uygurluk Tarihi*, 32. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2016, s. 93.

Milleti, Ermeni Milleti veya Yahudi milleti adı altında farklı kökenden insan topluluklarını dini yönden ayırt edecek şekilde kullanılmıştır.¹²

Millet, esas olarak Batı'nın ürünü bir kavram olmamakla birlikte milletle devlet arasındaki siyasi organizasyon, diğer bir deyişle günümüz anlamında milli devletler öncelikle Batı'da görülmüştür. Bu anlamda millet, demokratik toplumların temel bir unsuru haline gelmiştir. Çünkü gelişmemiş toplumların çoğunda milli bir birlikten söz edilememekte, milli birlik bir uygarlık düzeyini göstermektedir.¹³

Anayasaların da millet ile devlet arasında bir köprü kurduğu söylenebilmektedir. Bu anlamda anayasalarda kullanılan kavramlar halk (*people*) veya millet/ulus (*nation*) olmaktadır. Anayasa hukukunda halk, millet veya ulus kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmakla birlikte bu kavramların kapsamı anayasal düzenlemelere ve devletin yapısına göre farklılık gösterebilmektedir. Kimi anayasalarda halk ile millet kavramları özdeş kabul edilirken, bazı durumlarda aynı devlet içinde birden fazla millet veya halkın bir arada bulunması da mümkündür.¹⁴ Bu nedenle söz konusu kavramların anlamı, her devletin siyasal ve anayasal yapısına özgü olarak şekillenmektedir. Bu konuda yukarıda değinilen ve AKPM'ye sunulmuş olan raporda, Avrupa'daki devletlerin anayasalarında millet kavramına yer verip vermediği bağlamında beş farklı kullanım tespit edilmiştir.¹⁵ Bunlar (i) anayasaları açıkça veya münhasıran vatandaşlık bağı anlamındaki millet kavramına atıfta bulunan devletler, (ii) etnik bir anlamda millet kavramına atıfta bulunan devletler, (iii) anayasasında hem kimlik oluşturan bir kurum olarak millet kavramını hem de egemenlik kaynağı olarak halk kavramını kullanan devletler, (iv) millet kelimesini veya kavramını

¹² M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 55-57; Eren, s. 169; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 28. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 69.

¹³ Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Koll. şti., İstanbul, 1966, s. 306-307.

¹⁴ İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, Güncellenmiş ve Sadeleştirilmiş 15. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 72.

¹⁵ 1735 (2006) no.lu Tavsiye Kararı, para. 28-52.

kullanmayıp egemenliğin sahibi olarak yalnızca "halk"ı kullanan devletler ve son olarak da (v) anayasalarında ne millet ne de halk kavramına yer veren devletlerdir.¹⁶ AKMP'ye sunulan söz konusu rapor çerçevesinde oluşturulan ve azınlıklara daha fazla koruma öngören bu Tavsiye Kararı'nda, millet kavramının bir vatandaşlık bağıyla ilintili olmasının yanında, bunun aynı zamanda bir etnik-kültürel gerçeklik olduğu da kabul edilmektedir.¹⁷ Ancak AKPM'ye göre Avrupa ülkeleri anayasalarındaki milli devlet anlayışı, etnik bir referanstan uzaklaşarak bir vatandaşlık bağına doğru gelişmekte veya yalnızca bireylerin olduğu saf bir vatandaşlık anlamından farklılaşarak kültürel ve ulusal topluluklara da belirli hakların tanındığı çok kültürlü bir anlayışa evrilme eğilimindedir.¹⁸

II. Millet Kavramına İlişkin Temel Anlayışlar

Millet, ülke ve egemenlik ile birlikte devletin temel unsurlarından biri olarak insan topluluğunu ifade etmektedir.¹⁹ Bir milletin hukuki ve siyasi görünüşünü teşkil eden devlet, hem objektif ve doğal koşulların hem de sübjektif ve sosyal koşulların ürünüdür; bir toplam değil sentezdir.²⁰ Bu çalışma kapsamında ise bu unsurlardan yalnızca milletin oluşumuna ve tanımlanmasına ilişkin teorik mahiyetteki çeşitli anlayışlar incelenecektir. Şüphesiz ki insan unsurunu oluşturan milletin hangi ortak ve birleştirici özellikler etrafında

¹⁶ Birinci grupta Fransa, Polonya, Slovakya, Romanya ve Türkiye, ikinci grupta Hırvatistan, Litvanya, İrlanda, Ukrayna, Arnavutluk, üçüncü grupta İspanya, Estonya, Macaristan, İtalya, Slovenya, Yunanistan, dördüncü grupta Andora, Avusturya, eski adıyla Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Portekiz, İsveç, Almanya, İsviçre, beşinci grupta ise Bosna Hersek, Kıbrıs Rum Kesimi, Danimarka, İzlanda, Liechtenstein, Lüksemburg, Norveç ve Hollanda sayılmıştır. Türkiye'nin birinci gruba dahil edilmesi, kanaatimce doğru bir tespittir. Dünyada farklı devletlerin millet anlayışına ilişkin anayasal düzenlemeler için ayrıca bkz. Eren, s. 300, 306, 309-310.

¹⁷ 1735 (2006) no.lu Tavsiye Kararı, para. 6.

¹⁸ 1735 (2006) no.lu Tavsiye Kararı, para. 7.

¹⁹ Eren, s. 299.

²⁰ Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Koll. Şti., İstanbul, 1966, s. 306-307.

şekillendiği, bu yaklaşımlar arasındaki temel tartışma ve ayırım noktalarını oluşturmaktadır.

A. Objektif Millet Anlayışı

Bu anlayışa göre millet, objektif, duyu organlarıyla hissedilebilen bağlarla birbirine bağlanmıştır. Bu bağlar en çok ırk birliği, dil birliği ve din birliği olarak kendini göstermektedir.²¹ *Johann Gottlieb Fichte* (1762–1814) ve *Gottfried Herder*'in (1744-1803) öncülük ettiği bu anlayışa göre, aynı ırktan gelmek, soy birliğine sahip olmak, aynı dili konuşmak ve aynı dini paylaşmak bir milleti oluşturan temel unsurlar olup bu durum bireyin iradesine bırakılmamıştır.²² Bu anlayışta milleti oluşturan unsurların belirlenmesi ve sınırlarının çizilmesi bakımından özellikle ırk, dil ve din ölçütleri öne çıkmış; ancak bu ölçütlerin uygulanması ve sınırlarının çizilmesinin toplumsal ve hukuki bakımdan çeşitli güçlüklerle yol açtığı görülmüştür. Objektif millet anlayışı altında değerlendirilebilecek bu unsur ve görüşler aşağıda kısaca açıklanacaktır.

1. Irk Birliği

Bu görüşe göre İnsan topluluğunu millet haline getiren şey ırk birliğidir. Ataları ortak olup aynı soyun devamı olan insanlar, doğdukları ve yaşadıkları yer fark etmeksizin aynı milletin mensubu olmaktadır. Öyle ki bu şekilde homojen bir topluma sahip olan devletler herhangi bir zorluk ve karışıklık karşısında daha bütünlüklü bir şekilde kalabilmektedirler.²³ Bu kapsamda özellikle kimi sömürge devletlerin yerini bağımsız devletlerin almasında veya ülkelerin bölünerek yeni devletlerin kurulmasında ırksal farklılıkların önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Öte yandan bu görüşün üstün ırk anlayışına evrilebilmesinin bir sonucu olarak yayılmacı bir emperyalizme, soykırım uygulamalarına veya ayrımcılık gibi insan hakları ihlallerine

²¹ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, C. I, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011, s. 406–411.

²² Batum/ Yılmaz/ Köybaşı, s. 89; Ömer Anayurt, *Anayasa Hukuku: Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)*, Güncellenmiş 7. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2024, s. 269.

²³ Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı*, 11. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2021, s. 52 (Kısaltma: Devletin Genel Teorisi).

bir gerekçe olduğu görülebilmektedir.²⁴ Bu görüşün en zayıf yönlerinden biri, milletlerin tarihsel süreç içinde büyük ölçüde birbirine karışmış olması sebebiyle, temelini dayandırdığı genetik özellikler üzerinden nesnel ve kesin bir ayırımın yapılmasının neredeyse imkânsız hâle gelmesidir. Belirtmek gerekir ki ırksal benzerliklerin her ne kadar milletlerin oluşumunda etkili olabileceği savunulsa da insanlık tarihinin zoolojiyle bir tutulamayacağı²⁵ gerçeği karşısında bu görüşün geçerliliği günümüzde önemli ölçüde zayıflamıştır.

Objektif millet anlayışı çerçevesinde değerlendirilebilecek, dünyada iz bırakmış bir teori de üstün ırk anlayışıdır. Bu anlayış her ne kadar çoğunlukla Alman üstün ırk düşüncesiyle ilişkilendirilse de Fransız düşünür *Joseph Arthur de Gobineau* (1816-1882) tarafından "İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Bir Deneme" adlı eserinde, en üst konumda yer alan ırkın Cermen ırkı olduğu ileri sürülerek temellendirilmiştir.²⁶ Buna göre millet tanımındaki objektif ölçütler kan, dil, din ve insan davranışlarına yön veren kültür birliğidir. Hitler ırkçılığına fikir babası olan bu görüş, Alman toplumunu ari kandan gelen, Hristiyan dinine mensup, Almanca konuşan ve Alman kültüründen gelen bireylerden oluşturmak istemiştir.²⁷ Bu bağlamda bir karşılaştırma yapılacak olursa, üstün ırk anlayışıyla ilişkilendirilen objektif millet anlayışının "bedeni", sübjektif millet anlayışının ise "ruhu" esas aldığı söylenebilir.²⁸ Bu anlayış, emperyalist bir ideolojiye dayanan üstün ırk düşüncesi doğrultusunda Cermen topluluklarını bir araya getirmeyi hedefleyen, yayılcı ve saldırgan bir siyasal uygulamaya dönüşmüştür.²⁹ Nitekim 20. yüzyılda Almanya'da Nasyonal Sosyalist ideoloji çerçevesinde ve İkinci Dünya Savaşı sürecinde ağır insan hakları ihlalleri ortaya

²⁴ Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, s. 407-408.

²⁵ Ernest Renan, *What Is a Nation? and Other Political Writings*, çeviren ve editör M. F. N. Giglioli, Columbia University Press, New York, 2018, s. 256.

²⁶ Teziç, s. 133.

²⁷ Teziç, s. 133-134.

²⁸ Anayurt, s. 270-271.

²⁹ Osman Korkut Kanadoğlu/Ahmet Mert Duygun, *Anayasa Hukuku*, Güncellenmiş 4. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2025, s. 97.

çıkıştır. Üstün ırk anlayışı bu nedenlerle günümüz hukuk düzenlerinde meşru bir temel olarak kabul edilmemektedir.

2. Dil Birliği

Dil birliğini ön plana koyan görüşte millet, aynı dili konuşan insanların oluşturduğu bir topluluktur. Esasında objektif bir özellik olan dil, bir milletin oluşması için gerekli olan sübjektif bağların kurulması için de etkili bir araç olarak görülmektedir. Gerçekten de farklı ülkelerde yaşayan insanlar, anadilinin konuşulduğu ülkelerle arasındaki milli bağ ve kültür benzerliğini dil birliği sayesinde koruyabilmektedir. Diğer yandan dünyada 7000'e yakın dil bulunmasına rağmen Birleşmiş Milletlere üye olan egemen devletlerin sayısı 193'tür.³⁰ Birden fazla resmi dilin kabul edildiği devletlerin varlığı veya Güney Amerika'da çoğunlukla İspanyolca; Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da ise Arapça konuşulmasına rağmen, bu coğrafyalarda çok sayıda farklı devletin ortaya çıkması devleti oluşturan millet unsuru bakımından sadece ortak bir dilin esas alınmadığını göstermektedir.³¹

3. Din Birliği

Din birliği görüşüne göre, bir insan topluluğunun millet olabilmesi için aynı dine ve mezhebe sahip olmaları gerekmektedir. Nitekim Boşnak (Müslüman), Sırp (Ortodoks) ve Hırvat (Katolik) milletlerini ayıran temel unsurun din ve mezhep olması, Şii mezhebine sahip İran'ın çevre ülkelerden farklılaşması veya Protestan çoğunluğun olduğu Kuzey İrlanda bölgesinin Katolik ağırlıklı İrlanda Cumhuriyeti'ne katılmak yerine, Birleşik Krallık'a bağlı kalmayı tercih etmesi din ve mezheplerin milletlerin oluşumunda etkili olduğunu göstermektedir.³² Diğer yandan bu neviden bazı istisnaların aksine dünyada pek çok millet, çoğunlukla aynı din ve mezhepten insanlardan oluşsa da bu durum onların farklı milletler ve devletler oluşturmasını engellememiştir. Benzer şekilde, aynı millet içinde farklı inançlara sahip

³⁰ Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, s. 408-409; Birleşmiş Milletler, <https://www.un.org/en/about-us/member-states>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.

³¹ Kanadoğlu/Duygun, s. 92.

³² Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, s. 409-411; Batum/ Yılmaz/ Köybaşı, s. 89.

bireylerin bulunması olağan bir durumdur. Nitekim laiklik anlayışıyla birlikte dinin bireysel bir özellik ve inanç özgürlüğü çerçevesinde ele alınması, bu çeşitliliğin toplumsal ve hukuki düzlemde kabulünü sağlamıştır.

B. Sübjektif Millet Anlayışı

Sübjektif millet anlayışı, milleti objektif unsurlardan ziyade bireylerin birlikte yaşama iradesine dayandırmaktadır. Fransız millet anlayışı olarak da adlandırılan bu görüş, özellikle *Jules Michelet* (1798–1874), *Fustel de Coulanges* (1830–1889) ve *Ernest Renan* (1823–1892) tarafından geliştirilmiştir.³³ Bu yaklaşıma göre millet, ortak bir geçmiş bilinci etrafında şekillenen, bu geçmişi geleceğe taşıma iradesi ve birlikte yaşamak arzusunda olan insanların oluşturduğu bir topluluk olarak görülmektedir. *Ernest Renan* ile özdeşleşen bu görüş, *Renan* tarafından katıldığı bir konferansta şu ifadelerle dile getirilmiştir:³⁴

"Millet bir ruhtur, manevi bir özdür. Bu ruhu ve manevi özü, gerçekte bir olan iki şey oluşturur. Bunlardan biri geçmişte, diğeri ise bugündür. Biri ortak bir zengin hatıralar mirasına sahip olmak, diğeri ise var olan fikir birliği, birlikte yaşama arzusu ve devralınan mirasın değerini bölünmeden sürdürme iradesidir. (...) İnsan, katlandığı fedakarlıklar ve çektiği sıkıntılar ölçüsünde sever. İnsan, kendi inşa ettiği ve nesilden nesile aktardığı evi sever. "Siz neydiyseniz biz oyuz; biz, siz şimdi neyseniz o olacağız" diyen Spartaluların şarkısı, kendi sadeliği içinde tüm memleketler için özetlenmiş bir ilahidir."

Renan'a göre millet büyük bir dayanışmadır; milletin varlığı ise bir insanın yaşamının hayatın devam ettiğinin işareti olması gibi, her gün yapılan bir plebisittir.³⁵ Yani bir millet, birlikte yaşamak arzusuna yönelik iradesini her geçen gün yeniden ortaya koymaktadır. Millet kavramının ne ifade ettiği, sübjektif millet anlayışına uygun olarak Mustafa Kemal Atatürk tarafından ise 1923 yılında şu şekilde açıklanmıştır:³⁶ "a) Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan; b) beraber

³³ Anayurt, s. 270.

³⁴ Renan, s. 261.

³⁵ Renan, s. 261-262.

³⁶ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2023, s. 23-25.

yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan; c) Ve sahip olunan mirasın muhafazasında beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir." Söz konusu açıklama, Renan'ın yukarıda değinilen geçmişten gelen miras ile her gün yeniden ortaya konulan birlikte yaşama iradesine dayalı tanımıyla örtüşmektedir.

Renan'ın yaklaşımının öncüllerinden biri olarak kabul edilen *Fustel de Coulanges*'e (1830–1889) göre de milleti belirleyen unsur yalnızca belirli bir toprak parçası üzerinde yaşamak değildir. Millet, ortak geçmişin oluşturduğu hatıralar ile bireylerin ortak fikir ve çıkarlar etrafında birleşerek kendilerini aynı topluluğun parçası olarak görmeleri sonucu ortaya çıkmaktadır.³⁷ Dolayısıyla subjektif millet anlayışında farklı toprak parçalarında yaşayan ancak ortak geçmiş ve aidiyet bilinci etrafında şekillenen bir birlik duygusuna sahip topluluklar aynı millete mensup sayılabilirler.

Fransız "ortak yaşama isteği" anlayışı olarak da tabir edilen subjektif millet anlayışına göre millet, görüldüğü üzere psikolojik bir unsurla açıklanmaktadır. Objektif anlayışı eleştiren bu yaklaşım, dil benzerliğini zorunlu görmemekle beraber aynı dili konuşmayı toplumsal birlikteliği teşvik eden bir unsur olarak kabul etmekte, din ve inançları ise yeni toplum düzeninde bireysel bir özellik olarak ele almaktadır.³⁸ Diğer yandan kültür ve ortak hatıraların yanında birbirine yakın dini inanışlara sahip olmak ve benzer soydan gelmek tamamen göz ardı edilmemekte, bunların millet olma duygusunu pekiştirmeye ve bireyleri birbirine yakınlaştırmaya yardımcı olan özellikler olduğu kabul edilmektedir.³⁹

Sonuç olarak subjektif millet anlayışında bir topluluğu bir arada tutan unsur yalnızca ortak dil, din veya soy gibi nesnel özellikler değildir; aynı zamanda ortak tarih, hatıralar ve birlikte yaşama iradesidir. Millet karmaşık tarihsel süreçlerin ürünü olan manevi bir

³⁷ Batum/ Yılmaz/ Köybaşı, s. 91.

³⁸ Teziç, s. 134.

³⁹ Anayurt, s. 273-274.

birlik ve ailedir.⁴⁰ Bu topluluğun pek çok üyesinin birbirini hiçbir zaman tanıyamayacak olmasına rağmen her birinin zihninde bu birliğe ait olma düşüncesinin olması, milletin “hayali bir siyasal topluluk” olarak da tanımlanabileceğini göstermektedir.⁴¹

C. Millet Kavramıyla Bağlantılı Diğer Kurum ve Görüşler

Objektif ve sübjektif millet anlayışlarının dışında, milletin özelliklerini ve bir arada tutan bağları daha farklı temellendiren çeşitli yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu başlık altında bunlardan öne çıkanlara değinilecektir.

1. Vatandaşlık

Vatandaşlık ilişkisi, günümüzde bir devletin insan unsurunu, diğer bir deyişle milleti oluşturan en görünür bağıdır. Vatandaşlık hem objektif hem de sübjektif millet anlayışından unsurlar taşıyabilmektedir. Öyle ki bir devletin vatandaşlığı kazanmak için iki temel esas bulunmaktadır. Bunlar, objektif millet anlayışıyla ilişkilendirilen kan (nesep/soy bağı) esası (*Ius sanguinis*) ile sübjektif millet anlayışına daha yakın olan toprak (doğum yeri) esasıdır (*Ius soli*). Örneğin Bulgaristan, İrlanda ve Azerbaycan gibi bazı ülkelerde, her iki esas birlikte kullanılmaktadır.⁴² Türkiye’de vatandaşlık kazanmak için kural olarak anne veya babanın tabi olduğu vatandaşlık kapsamındaki soy bağı esası benimsenmiştir.⁴³ Bunun yanında kanuni düzenlemelerde doğum yeri ve sonradan kazanılan vatandaşlık da çeşitli şartlar altında mümkün olmaktadır. Bu noktada değinilmesi gereken önemli bir husus, Türk

⁴⁰ Renan, s. 260.

⁴¹ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Revised Edition, Verso, London, 2006, s. 5-6.

⁴² Eren, s. 305.

⁴³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No: 2709, Kabul Tarihi: 18/10/1982, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 12.03.2026, m. 66/2: “*Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türktür*” (Kısaltma: 1982 Anayasası).

Vatandaşlığı Kanunu'nun⁴⁴ geçici 1. maddesinin objektif millet anlayışı özellikleri gösterecek şekilde, vatandaşlık kazanılabilmesi için zorunlu olan ikamet süresinin Türk soylu yabancılar bakımından kısaltılmasına belirli bir tarihe kadar izin verilmiş olmasıdır. Bu durum devletlerin, özellikle ortak tarih, kültür, dil ve din gibi unsurlar bakımından vatandaşlığa daha kolay uyum sağlayabileceği düşünülen topluluklara yönelik benimsenen politikalar çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu kapsamda belirlenen topluluklar hakkında ülkeye kabul, ikamet izni, vatandaşlığın kazanılması veya nüfus mübadelesi gibi hususlarda özel düzenlemeler ve kolaylaştırıcı uygulamalar yapılabilmektedir.

Vatandaşlık hukuki bir statüdür. Öyle ki hukuk ve devletin varlığından söz edebilmek için de bir insan topluluğunun varlığı zorunludur. Bu topluluk, belirli bir ülke üzerinde yaşayan vatandaşlar, çifte vatandaşlar, yabancılar veya istisnai hallerde vatansız olan farklı hukuki statülere sahip bireylerden oluşmaktadır.⁴⁵ Söz konusu hukuki statülere göre devlet ve bireyler arasında karşılıklı görev, sorumluluk ve hakların çerçevesi belirlenmektedir. Siyasi haklar genellikle vatandaşlığa bağlıdır.⁴⁶ Vatandaşlar diğerlerinden oy hakkı ve zorunlu askerlik gibi hak ve ödevlerle ayrılırlar. Bu konuda örneğin Avrupa Birliği (AB) vatandaşları bakımından sıklıkla görüldüğü üzere özellikle yerel yönetimler bakımından oy hakkının kullanımında AB vatandaşlığı yeterli olabilmektedir.⁴⁷ AB'deki bu, kendi ülke vatandaşlığını etkilemeyen ancak bireye ek hak ve ödevler getiren AB vatandaşlığı statüsü, 1992 Maastricht Anlaşmasıyla birlikte sağlanmıştır.⁴⁸ Bu ek hak

⁴⁴ Türk Vatandaşlığı Kanunu, Kanun No: 5901, Kabul Tarihi: 29/5/2009, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5901&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.

⁴⁵ Anayurt, s. 267.

⁴⁶ Bu konuda 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş hakları Bildirgesi, herkesin (insanların) sahip olduğu haklar ve vatandaşların sahip olduğu haklar ayrımı yapmaktadır.

⁴⁷ Bülent Tanör/Necmi Yüzbaşıoğlu, 1982 *Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Güncellenmiş 20. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 204; Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, s. 413-415; Eren, s. 708-709.

⁴⁸ İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, Güncellenmiş ve Sadeleştirilmiş 15. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 70-71.

ve ödevler AB içinde dolaşım özgürlüğü, yerleşim özgürlüğü, AB parlamento seçimleri ve yerel seçimlerine katılma hakkı, AB parlamentosuna dilekçe ve şikayet hakları ile ombudsmana başvurma hakkı olarak sayılabilir.

2. Ulus Devlet ve Çokuluslu Devlet

Milli devlet veya yaygın kullanımıyla ulus devlet, bir devlette tek bir milletin yaşadığı, devlet ve milletin bütünleştiği bir birlik esasına dayanmaktadır.⁴⁹ Diğer yandan çokuluslu devlet, Avusturyalı *Karl Renner*'in (1870-1950) ortaya koyduğu görüş çerçevesinde, devletten ayrı tüzel kişiliğe sahip olan milletlerin varlığını kabul etmektedir.⁵⁰ Çokuluslu devlet, Belçika ve çok dilli Afrika ülkeleri örneklerinde de görüldüğü üzere özellikle dil, eğitim ve siyasi konularda sağlanan hak ve ödevler konusunda kendini göstermektedir.⁵¹ Bu çerçevede devlet ile millet arasındaki ilişkinin her zaman tek biçimli olmadığı, farklı tarihsel ve toplumsal koşullara bağlı olarak değişkenlik gösterebildiği söylenebilir.

3. Milliyetler İlkesi

Devlet ile milletin hangisinin önce ortaya çıktığı, millet kavramına yönelik bakış açısını etkilemektedir. Tarihsel örneklerde kimi zaman milletin devletten önce oluştuğu ve devletin de bu toplulukların siyasal örgütlenmesi sonucu ortaya çıktığı görülmektedir. Uluslararası bir ilke olarak ortaya çıkmış olan Milliyetler ilkesi veya bununla bağlantılı kendi kaderini tayin hakkı, milletlerin varlığının devletlerden daha önce olduğunun kabulü anlamına gelmektedir.⁵² Bu ilkeye göre her halkın ırk, dil, gelenek gibi özellikler bakımında kendine özgü bir varlığı olup bağımsız bir devlet halinde örgütlenmelidir.⁵³ Diğer yandan tarihsel gelişim sürecinin doğal akışı içinde İtalya, Amerika Birleşik Devletleri ve bazı Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde gözlemlendiği

⁴⁹ Örneğin 1982 Anayasası'nın 3. maddesi, "*Türkiye Devleti Ülkesi ve Milletiyle bölünmez bir bütündür*" demek suretiyle bu anlayışı yansıtır.

⁵⁰ Kaboğlu, s. 75.

⁵¹ Kaboğlu, s. 74-76.

⁵² Anayurt, s. 268.

⁵³ Tanilli, s. 112.

üzere, milletin devletin kurulmasından sonra şekillendiği savunulmaktadır.⁵⁴ Bu bağlamda devlet, milletin oluşumunda belirleyici bir rol üstlenebilmektedir.

1789 Fransız Devrimiyle biçimlenmiş milliyetler ilkesi, özellikle Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının dağılmasına neden olan müdahalelere zemin oluşturmuştur.⁵⁵ Hukuki olmaktan ziyade siyasi bir ilke olarak kalan bu görüş, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası yerini kendi kaderini tayin hakkına bırakmıştır.⁵⁶ Kendi kaderini tayin hakkı ise yalnızca sömürge durumunda olan ülkeler bakımından kabul görmüş olup aynı ülke içindeki farklı etnisiteler bakımından ülkelerin bütünlüğü ilkesi esası geçerliliğini korumaktadır.⁵⁷

4. Anayasal Vatandaşlık

Alman Filozof *Jürgen Habermas'a* (1929-2026) göre “anayasal vatandaşlık” tezi, farklı özelliklere sahip insanların nasıl bir arada tutulacağına ilişkin bir arayıştır. Buna göre vatandaşlık her türlü etnik, kültürel benzerlik ya da imalardan arındırılıp demokratik ilke ve normlara dayandırılmalı ancak çeşitli referanslar oluşturulacaksa, bunlar ortak katılımı yapılmalıdır.⁵⁸ Bu bağlamda modern devletlerde vatandaşlık, birey ile devlet arasında hukuki bir bağ kurarak kişi hakları, sosyal haklar ve siyasal katılım haklarının kullanılmasını mümkün kılan temel bir statü niteliği taşımaktadır.⁵⁹ Öyle ki devletler bu statünün dayandığı temelleri belirlemede serbest bir şekilde hareket etmelidir. Oldukça modern ve demokratik bir temele sahip olan bu anlayış, milli devlet ve bütünlük ilkesiyle zıt bir şekilde yorumlanabilmektedir.

⁵⁴ Kanadoğlu/ Duygun, s. 91-94.

⁵⁵ Tanilli, s. 112-114.

⁵⁶ Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s. 61-63.

⁵⁷ Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, s. 62.

⁵⁸ Jürgen Habermas, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002, s. 93-98.

⁵⁹ Kanadoğlu/ Duygun, s. 88.

III. Anayasal Çerçeve de Türkiye'de Millet Kavramı

A. Osmanlı ve Türk Anayasalarında Millet Kavramı

Osmanlı Devleti'nde Türkleşme olgusu her ne kadar 17. yüzyıldan itibaren devlet idaresinde görülmeye başlansa da Türk milliyetçiliğinin toplum üzerinde etkili olması, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir.⁶⁰ Nitekim Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin⁶¹ 18. ve 68. maddelerinde, devlette çalışmak ve mebus olmak için Türkçe bilmek şart koşulmuş, 57. maddede ise heyetlerin görüşme ve yazı dillerinin Türkçe olacağı öngörülmüştür. Türk kimliğiyle bağlantılı olarak Türkçeye ilişkin anayasal metinde ilk kez yer verilen bu ifadelerin yanında 8. maddede, dinine ve mezhebine bakılmaksızın Osmanlı Devleti uyuğunda bulunan herkese Osmanlı deneceği söylenmiştir.

1921 Anayasası'nın⁶² 1. maddesinde ise hakimiyetin bilakayd-ü şart milletin olduğu düzenlenerek millet egemenliği esası getirilmiştir. Millet bağlamında kullanılan "Türk" ibaresi 1924 Anayasası⁶³ ile ilk defa anayasaya girmiş, 88. maddede Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denileceği ifade edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de aynı yaklaşımı Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk denir diyerek açıklamıştır.⁶⁴ Diğer yandan 1924 Anayasası'nda 1937 yılında yapılan değişiklikle cumhuriyetin niteliklerine ilişkin 2. maddeye milliyetçilik ilkesi eklenmiştir.

⁶⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 2. Baskı, Hil Yayın, İstanbul, 1991, s. 58.

⁶¹ Kanun-ı Esasî, 7 zilhicce 1293 (1876), <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.

⁶² Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Kanun No: 85, Kabul Tarihi: 20/1/1337 (1921), <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar>, Erişim Tarihi: 12.03.2026 (Kısaltma: 1921 Anayasası).

⁶³ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Kanun No: 491, Kabul Tarihi: 20/4/1340 (1924), <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar>, Erişim Tarihi: 12.03.2026 (Kısaltma: 1924 Anayasası).

⁶⁴ Tanör, s. 309-310.

1961 Anayasası⁶⁵ dönemine gelindiğinde ise "*Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür*" denilerek vatandaşlık üzerinden daha kapsayıcıyı bir tanım yapılmıştır. Bunun yanında ilk defa Türk milliyetçiliği kavramı kullanılmış, anayasanın başlangıç metninin üçüncü paragrafında Türk milliyetçiliğinin tanımı ve amaçları şu şekilde açıklanmıştır:

"Bütün fertlerini, kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, millî şuur ve ülküler etrafında toplayan ve milletimizi, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak millî birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk Milliyetçiliğinden hız ve ilham alarak (...)"

Türk milliyetçiliğinin 1961 Anayasası'nda bu şekilde açıklanması, objektif millet anlayışını çağrıştıran bir milliyetçilikten kaçınma amacına dayanmaktadır.⁶⁶ Öyle ki 1961 Anayasası'nda, 1924 Anayasası'nın son metninden farklı olarak 2. maddede "milliyetçi" yerine "millî" devlet ifadesi tercih edilmiştir.

1982 Anayasası'nda ise 1961 Anayasası'nda yer verilen "Türk milliyetçiliği" yerine "Atatürk milliyetçiliği" kavramı kullanılmıştır. Bu kapsamda cumhuriyetin niteliklerine ilişkin 2. maddede Atatürk milliyetçiliğine bağlılık yer almış; başlangıç metninin ilk paragrafında "*Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışı*" ifadesi, beşinci paragrafında ise "*Hiçbir faaliyetin Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği (...)*" düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere 5. paragrafta Türklüğe ait değerler ile Atatürk milliyetçiliği eşdeğerde tutulmuştur. Başlangıç metninin yedinci paragrafında ise Türk vatandaşlarının millilik anlayışı şu şekilde ifade edilmiştir:

⁶⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No: 334, Kabul Tarihi: 9/7/1961, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar>, Erişim Tarihi: 12.03.2026 (Kısaltma: 1961 Anayasası).

⁶⁶ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Gözden Geçirilmiş 21. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021, s. 76.

"Topluca Türk vatandaşlarının milli gurur ve iftiharlarda, milli sevinç ve kederlerde, milli varlığa karşı hak ve ödevlerde, nimet ve külfetlerde ve millet hayatının her türlü tecellisinde ortak olduğu, birbirinin hak ve hürriyetlerine kesin saygı, karşılıklı içten sevgi ve kardeşlik duygularıyla ve "Yurtta sulh, cihanda sulh" arzu ve inancı içinde, huzurlu bir hayat talebine hakları bulunduğu (...)"

Bu ifadeler özellikle subjektif millet anlayışı çerçevesinde vurgulanan ve geçmişten bugüne taşınan ortak duygulara, geleceğe yönelik bir birlikte yaşama iradesine işaret etmektedir. Görüldüğü üzere 1982 Anayasası'nın başlangıç metni, özellikle manevi yönden ayrıntılı bir şekilde betimlenen Türk milleti kavramını, onun savunulması ve yorumlanması için ise Atatürk milliyetçiliğini kullanmıştır. Bu husus 1961 Anayasası'nda da geçerli olup, 1982 Anayasası'nda buna ek olarak Atatürk milliyetçiliği kavramına yer verilmiştir. Önceki anayasal metinler ve yürürlükteki 1982 Anayasası üzerinden genel bir değerlendirme yapıldığında ise tarif edilen millet kavramının, subjektif millet anlayışının özelliklerini yansıttığı söylenebilir. Öyle ki burada "Türk" kavramı, belirli bir etnik kimliğin dışlanması veya karşıtlığı üzerinden değil, ortak aidiyet ve birlikte yaşama iradesine dayalı bir üst kimlik olarak kullanılmaktadır. Nitekim 1982 Anayasası'nda Türklük tanımı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra yürürlüğe giren 1924 ve 1961 tarihli anayasalara benzer şekilde vatandaşlık bağı üzerinden yapılmıştır.⁶⁷

⁶⁷ Vatandaşlıkla ilgili olarak 1982 Anayasası'nın başlangıç metninin altıncı paragrafında *"Her Türk vatandaşının"*, yedinci paragrafında *"Topluca Türk vatandaşlarının"* ibareleri kullanılmıştır. "Türk vatandaşlığı" başlıklı 66. maddenin ilk iki fıkrasında *"Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türktür"* denmiştir. "Yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşları" başlıklı 62. maddede ise devletin, *"yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının aile birliğinin, çocuklarının eğitiminin, kültürel ihtiyaçlarının ve sosyal güvenliklerinin sağlanması, anavatanla bağlarının korunması ve yurda dönüşlerinde yardımcı olunması için"* gereken tedbirleri alacağı düzenlenmiştir.

B. Anayasa Mahkemesi Kararlarında Millet Kavramı

1. Türk Milleti

AYM, çeşitli kararlarında millet ve Türk milleti kavramlarının ne anlama geldiğine açıklık getirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda AYM, milletin tarihsel ve toplumsal gelişimin ortaya çıkardığı birlikte yaşama olgusu olduğunu; ırk gibi dar niteliklere indirgenemeyeceğini ve ortak tarih bilinci bulunmayan kavimlerle de özdeşleştirilemeyeceğini ifade etmiştir.⁶⁸ AYM milleti "*Millet' kavramı; insanlığın gelişme süreci sonucunda vardığı en ilerlemiş birlikteliği oluşturan toplumsal yapıyı anlatır. 'Ulus' sözcüğüyle de anlatılan bu yapı, bir gelişme düzeyini, bilinçli ve kişilikli bireyler olgusunu gösterir.*" şeklinde tanımlamıştır.⁶⁹

Türk milleti bakımından ise "*bütünleşerek Kurtuluş Savaşı'nı yapmış halkın vatanı Türk Vatanı, Milleti Türk Milleti, Devleti de Türk Devleti'dir. Dünya, çağlar boyu Anadolu için 'Türkiye' ve burada yaşayanlar için 'Türkler' adını kullanmıştır*" tespitleri yapılmıştır.⁷⁰ AYM kararlarında Türklük tanımını yaparken aynı zamanda vatandaşlık olgusu üzerinde durmuş, Türk olmayı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak şeklinde tanımlamıştır. Buna göre bir kimsenin Türk'üm demesi, "*Türkiye Cumhuriyeti vatandaşım, Türk ulusunun bir bireyiyim*" demesidir.⁷¹ Söz konusu tanım, etnik göndermelerden uzak ve Atatürk'ün "ne mutlu Türk'üm diyene" anlayışıyla bağdaşır görünmektedir. Türk milleti kavramının bu kapsayıcı niteliğine örnek olarak, AYM'nin Şapka İktisâsı Hakkında Kanun'un 1. maddesine ilişkin atfı da gösterilebilir.⁷²

⁶⁸ AYM, E.1991/2, (Siyasi Parti Kapatma) K.1992/1, 10/7/1992. Bu çalışmada AYM kararlarına yapılan tüm atıflar Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi'nin internet sitesinde yer alan kararlar bilgi bankasından alınmıştır, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/anasayfa/>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.

⁶⁹ AYM, E.1991/2, (Siyasi Parti Kapatma) K.1992/1, 10/7/1992; AYM, E.1993/4, (Siyasi Parti Kapatma) K.1995/1, 19/7/1995.

⁷⁰ AYM, E.1991/2, (Siyasi Parti Kapatma) K.1992/1, 10/7/1992.

⁷¹ AYM, E.1993/4, (Siyasi Parti Kapatma) K.1995/1, 19/7/1995; AYM, E.1996/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.1997/1, 14/2/1997.

⁷² Şapka İktisâsı Hakkında Kanun, madde 1: "*Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliye ve bilümm müessesata*

Mahkeme, söz konusu maddede yer alan “memurin ve müstahdemin” ibaresi ile “Türk milleti” ve “Türkiye halkı” tamlamalarının, kadın-erkek ayrımı gözetilmeksizin tüm toplumu kapsadığını ve çağdaş düzenin herkes için geçerli olduğuna dair bir gösterge oluşturduğunu belirtmiştir.⁷³

Türk milletini niteleyen ortak tarih ve coğrafya bakımından daha ayrıntılı bakıldığında ise AYM'nin özellikle iki konuya vurgu yaptığı görülmektedir. Bunlardan biri, yukarıda da değinilen, bütünleşerek Kurtuluş Savaşı'nı (1918-1923) yapmış halkın Türk milleti olduğuna dair tanımıdır.⁷⁴ Gerçekten de yaşanan işgaller karşısında ümitsizlik içinde kalan halk,⁷⁵ Mustafa Kemal'in liderliğinde birleşerek Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştirmiş ve ortak bir gelecek kurma adına önemli bir irade ortaya koymuştur. İkinci olarak ise, Anadolu'nun 11. yüzyıldan itibaren dünya tarafından 'Türkiye', burada yaşayanların ise 'Türkler' olarak adlandırıldığı AYM tarafından vurgulanmış; bunun farklı etnik grupların varlığını inkâr anlamına gelmediği, aksine bu grupların her bakımdan eşit olduğu ve milletin vazgeçilmez unsurlarını oluşturduğu belirtilmiştir.⁷⁶ Benzer bir yaklaşım Mustafa Kemal Atatürk tarafından "*Türk milleti Asya'nın garbında ve Avrupa'nın şarkında olmak üzere kara ve deniz sınırlarıyla ayırt edilmiş, dünyaca tanınmış büyük bir yurttta yaşar. Onun adına Türkeli derler*" şeklinde ifade edilmektedir.⁷⁷ AYM, bu kapsamda Türk milletini oluşturan unsurların, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan farklı etnik kökenlerin yanı sıra eski

mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükümet meneder". Bkz. Şapka İktisâsı Hakkında Kanun, Kanun No: 671, Kabul Tarihi: 25/11/1925, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.671.pdf>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.

⁷³ Söz konusu atfın yapıldığı karar için bkz. AYM, E.1989/1, K.1989/12, 7/3/1989.

⁷⁴ AYM, E.1991/2, (Siyasi Parti Kapatma) K.1992/1, 10/7/1992.

⁷⁵ İnan, s. 36-37.

⁷⁶ AYM, E.1996/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.1997/1, 14/2/1997.

⁷⁷ İnan, s. 26.

Anadolu uygarlıklarının birikimini de içeren tarihsel, coğrafi ve kültürel bir bütünleşmenin ürünü olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:⁷⁸

"Misak-ı Milli" sınırları içinde Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde kurulduğu, Avrupa, Asya, Afrika kıtaları arasında köprü durumunda olan, çeşitli göç ve sığınmalara kucak açan vatanda, bin yılı aşan uzun bir tarihsel gelişme sonunda yaşayan ve Kafkaslara, Balkanlara, Afrika ve Orta Doğu'ya uzanan Osmanlı İmparatorluğu'ndan arta kalan çeşitli etnik kökenlerden gelen insanlar ortak geçmişe, tarihe, ahlâka, değer yargılarına, dine, hukuka ve eşit haklara sahip olarak karşılıklı şekilde birbirlerinin kültürlerini ve eski Anadolu uygarlıklardan kalan değerleri de özümseyerek birlikte ortak kültür ve kimliğe sahip bir vatan ve ulus oluşturmuşlardır."

AYM, daha yakın tarihli 2009 yılına ait bir kararında ayrımcılığı reddeden eşitlikçi yaklaşımını sürdürmüş ve ortak dil, kültür ve eğitim unsurlarına vurgu yapmıştır.⁷⁹ Kararda yer alan *"tarihin çok uzun bir gelişme süreci içinde gerçekleşip kaynaşma ve bütünleşmeye dayanan Türk ulusu gerçeği"* ifadesi, tarih ve coğrafi açıdan söz konusu yaklaşımın devam ettiğini göstermektedir. Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin insan unsurunu oluşturan Türk milleti, yüzyıllardır Anadolu'da yaşayan, eski Anadolu uygarlıklarıyla bütünleşmiş ve Kurtuluş Savaşı'nı verme iradesine sahip bir topluluktur. Görüldüğü üzere, Türk milleti için yapılan bu vurgular, AYM'nin de ifade ettiği üzere, yalnızca hukuksal ve siyasal değil, aynı zamanda tarihsel ve sosyal boyutları da göz ardı etmemektedir.⁸⁰

AYM'nin Türk milleti ile yorumladığı kavramlardan biri de bütünlük ilkesidir. Bu bağlamda AYM, 1982 Anayasası döneminde çok sayıda siyasi parti kapatma davasında, Anayasa'nın başlangıç metni ile 3. maddesinde yer alan *"Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür"* hükmünü millet, Atatürk milliyetçiliği ve egemenlik

⁷⁸ AYM, E.1993/4, (Siyasi Parti Kapatma) K.1995/1, 19/7/1995; AYM, E.1995/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.1996/1, 19/3/1996.

⁷⁹ AYM, E.2007/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.2009/4, 11/12/2009.

⁸⁰ AYM, E.2007/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.2009/4, 11/12/2009.

kavramlarıyla birlikte değerlendirmiştir. Nitekim Mahkeme tarafından sıklıkla başvurulan ifade şöyledir:⁸¹

"Kimi siyasal nedenlerle dış etkenlerden kaynaklanan, kimi varsayım, yorum ve bahanelere dayanan, insan hakları ve özgürlük savlarıyla yoğunlaştırılan sakıncalı amaçlara geçerlik tanınamaz. Devlet "TEK"dir, ülke "TÜM"dür, ulus "BİR"dir. Ulusal birlik; devleti kuran, ulusu oluşturan toplulukların ya da bireylerin, etnik kökeni ne olursa olsun, yurttaşlık kurumu içinde ayrımsız birliktelikleriyle gerçekleşir. Anayasa'da ve yasalarda yurttaşlar arasında ayrımı öngören hiçbir kural bulunmadığı gibi, kimsenin soy kökeninin yadsınması ya da kabul edilebilecek yeni bir savı da yoktur. Ulusal ve tekil devlet etnik ayrılıklarla tartışılmaz"

Bu ifadelerle milli birliğe vurgu yapan AYM, milli birliğin vatandaşlık temelli bir tanıma dayandığını, etnik köken ayrımının yapılmayacağını ancak herhangi bir soy kökeni inkarının da bulunmadığını söylemektedir. Bu dönemde bütünlük ilkesi bakımından AYM'nin yaklaşımı siyasi partilerin kapatılması yönünde olmakla birlikte 2008 yılında verdiği bir kararda *"Parti'nin, Kürt sorunu olarak ele alıp değerlendirdiği soruna, kendine göre çözüm önerileri getirmesi, vatandaşlık temelinde ulus kaoramının reddi olarak nitelendirilemez"* şeklinde bir yoruma gidilerek davalı Hak ve Özgürlükler Partisi kapatılmamıştır.⁸² Bu kararında özellikle ifade özgürlüğü kapsamında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarını temel alan AYM'nin, önerilerin barışçıl olması ve demokrasi bakımından açık ve yakın bir tehlike oluşturmaması şartıyla, bütünlük ilkesini geçmişe göre daha esnek bir şekilde yorumladığı görülmektedir. Bu dönüşümde AYM'nin 1990'lı yıllardaki *"Türkiye Cumhuriyeti son yıllarda dışarıdan desteklenen silahlı bölücü terörün tehdidi altındadır."* şeklindeki tespiti⁸³ ve bu anlamda davalı partilerin bölünmez bütünlük bakımından yakın bir tehlike oluşturduğuna dair yaklaşımının da etkili olduğu söylenebilir.

⁸¹ AYM, E.1991/2, (Siyasi Parti Kapatma) K.1992/1, 10/7/1992; AYM, E.1993/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.1993/2, 23/11/1993; AYM, E.1996/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.1997/1, 14/2/1997.

⁸² AYM, E.2002/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.2008/1, 29/1/2008.

⁸³ AYM, E.1991/2, (Siyasi Parti Kapatma) K.1992/1, 10/7/1992.

Bütünlük ilkesi ve Türk milletinin birlikte değerlendirildiği konulardan birisi de Türk diline ilişkindir. AYM, "*bin yıldan beri birlikte yaşayan, vatanın her yerinde iç içe kaynaşan çeşitli soy ve kökenden gelen bireyler arasında Türkçe en yaygın dildir. Türkçeyi bilmeyen ve kullanmayan çok az kişi vardır*" diyerek, devletin resmi dil zorunluluğunun bir dışlama ve etnik bir vurgu içermediğini ifade etmektedir.⁸⁴ Anayasa'nın 42. maddesi gereği öğretim ve eğitim birliğinin önemine değinen AYM, "*Türkiye'de özellikle yasaklanan bir dil kalmadığı gibi özel yaşamda birçok dil kullanılmaktadır*" diyerek dil birliği ve resmi dilin önemini vurgulamış ancak bunun konuşulan diğer dillere müdahale anlamına gelmeyeceğini söylemiştir. Nitekim sonraki yıllarda, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi için özel kurslar açılması ile radyo, televizyon ve veri yayınlarının yapılabilmesine ilişkin düzenlemeler anayasaya uygun bulunmuştur.⁸⁵ Türkçe kökenli olmayan bir sözcüğün soyadı olarak kullanmanın yasaklandığı kanun hükmüne yapılan itirazda ise "*Ulus bütünlüğünün algılanabilmesi ve aynı iklimde yaşayan insanların tasa ve kıvanç ortaklığı, koruma, kollama, yardımlaşma duygularının devamlılığı ve birbirlerine karşı yabancılaşmalarının önlenmesi*" gerekçesiyle yabancı kökenli isimlerin yasaklanmasının kanun koyucunun takdir yetkisi içinde kaldığına karar verilmiştir.⁸⁶ Yine isimlerde Türk alfabesinde yer almayan "w" harfinin kullanılmasına izin verilmemesi, kamu düzeninin korunmasına yönelik meşru bir sınırlama olarak değerlendirilmiştir.⁸⁷ Bu kararlar, AYM'nin Türkçenin tek resmi dil olarak kullanımının kamu düzeni ve toplumsal birlik bakımından önemli gördüğünü ortaya koymakla birlikte, farklı dil ve lehçelerin korunmasının da bir zenginlik unsuru olarak dikkate alındığını göstermektedir.

2. Türk Milliyetçiliği ve Atatürk Milliyetçiliği

Milliyetçilik, AYM tarafından tarif edildiği üzere "*büyük bir toplumsal olgu ve 'millet düşüncesi'nin üzerine kurulu bir anlayıştır. Milliyetçilik, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk Devrimi'nin temel ve önde*

⁸⁴ AYM, E.1991/2, (Siyasi Parti Kapatma) K.1992/1, 10/7/1992.

⁸⁵ AYM, E.2002/146, K.2002/201, 27/12/2002.

⁸⁶ AYM, E.2009/47, K.2011/51, 17/3/2011.

⁸⁷ AYM, Abdullah Yılmaz Başvurusu, B. No: 2018/33702, 15/3/2022.

gelen ilkelerinden biridir".⁸⁸ Milliyetçilik bu anlamda millet kavramı ile Türk milletini nitelemek ve bunlara ilişkin değerleri savunmak için öne çıkan bir unsurdur. Yukarıda açıklandığı üzere 1961 Anayasası'nda Türk milliyetçiliği, 1982 Anayasası döneminde ise Atatürk milliyetçiliği ifadeleri kullanılmıştır. Türk milliyetçiliğine ilişkin AYM'nin 1961 Anayasası döneminde önüne gelen bir davada⁸⁹ üniversitelere "*örf ve adetlerine bağlı, milliyetçi*" öğrenciler yetiştirme görevi veren kanun hükmünün, 1961 Anayasası'nın başlangıç metninde belirtilen Türk milliyetçiliği, yurttan sulh cihanda sulh ve Atatürk devrimlerine bağlılık ilkelerine aykırı olduğu iddia edilmiştir. "Örf ve adetlerine bağlı" ibaresinin AYM önündeki dava henüz sonuçlanmadan kaldırılması üzerine yalnızca "milliyetçi" ibaresi üzerinden bir inceleme yapan AYM, burada kastedilen milliyetçiliğin Anayasa'da düzenlenen Türk milliyetçiliği olduğunu ve "*İrkçılık, Turancılık veya bir din veya mezhep doğrultusunda bütünleşmeyi amaçlayan inanışlar gibi, kavramlar, 'Türk Milliyetçiliği' anlamının dışındadır*" diyerek bu ibarenin anayasaya uygun olduğuna karar vermiştir. Türk milliyetçiliği ise Anayasa'nın başlangıç metninin üçüncü paragrafına atıfla tarif edilmiştir.⁹⁰

1961 Anayasası döneminde AYM tarafından verilen benzer yönde bir karara konu olan aykırılık iddiası ise o dönemde faaliyet yürüten İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi tarafından somut norm denetimi yoluyla AYM'nin önüne getirilmiştir.⁹¹ Anayasaya aykırı olduğu iddia edilen madde, o dönemde yürürlükte olan ceza kanununda düzenlenen "komünizm propagandası" ve "millî duyguları yok etmek için propaganda" suçlarına ilişkindir. Olayda sanık, Lenin'in "Emperyalist Savaş Üzerine" adlı kitabını Türkçeye çevirerek yayınlamıştır. Bu dava sonucunda söz konusu suçların düzenlenmesi Anayasa'ya ve Anayasa'da düzenlenen milletçilik

⁸⁸ AYM, E.1993/4, (Siyasi Parti Kapatma) K.1995/1, 19/7/1995; AYM, E.1995/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.1996/1, 19/3/1996.

⁸⁹ AYM, E: 1973/38, K: 1975/23, T: 25/02/1975; AYM, E.1995/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.1996/1, 19/3/1996.

⁹⁰ Söz konusu paragrafta yukarıda "A. Osmanlı ve Türk Anayasalarında Millet Kavramı" başlığında yer verilmiştir.

⁹¹ AYM, E: 1979/31, K: 1980/59, T: 27/11/1980.

anlayışına uygun bulunmuştur. Bu kapsamda AYM, Anayasa'da yer alan hak ve hürriyetlerin hiçbirisinin dil, ırk, sınıf, din veya mezhep kavgası yaratacak şekilde yorumlanamayacağını ve yukarıda değinilen karara benzer olarak Türk milliyetçiliğinin ırkçılık, Turancılık veya bir din ve mezhep etrafında bütünleşme düşüncesinden uzak bir kavram olduğunu belirtmiştir.⁹²

AYM tarafından yapılan bu tespitler, Türk milliyetçiliğinin kapsamını negatif bir belirleme yöntemiyle çizmekte ve onun ırk, din veya mezhep gibi objektif unsurlara dayanan bir millet anlayışını reddettiğini ortaya koymaktadır. Buna karşın AYM sınıf farklılığına dayalı bir sistemi savunmanın suç sayılmasını, temel özelliklerinden biri "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" hükmü olan Türk milliyetçiliğine aykırı bulmamıştır. Dolayısıyla bu dönemde AYM'nin kabul ettiği Türk milletçiliği anlayışı, birleştirici ve bütünleştirici olmakla birlikte onun özüne ters olan akımlara karşı siyaset alanını kapatan, mücadeleci bir milletçiliğe benzetilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün benimsediği milliyetçilik ilkesine dayandırılan Atatürk milliyetçiliği kavramı ise 1982 Anayasası ile Anayasa'ya girmiştir.⁹³ AYM, Atatürk milliyetçiliğini "*Türk toplumunun özel yeteneklerini ve bağımsız kimliğini koruması olarak tanımlanan Türk milliyetçiliğinin Türk olmak mutluluğunu duyan herkesi kapsayan biçiminin adıdır*" şeklinde tanımlamış, Atatürk'ün 5.11.1925 günlü söylevine atıfla, din ve mezhep bağının yerini Türk milliyetçiliği bağının aldığı ifade etmiştir.⁹⁴ AYM, her ne kadar anayasa metninden de hareketle Türk milliyetçiliği ve Atatürk milliyetçiliğinin kapsamını benzer yorumlasa da bu cümlesiyle Atatürk milliyetçiliğinin

⁹² AYM'nin benzer yönde verdiği ve bir sosyal sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakküm kurmasının, Türk milletini her alanda çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmayı ve huzura kavuşturmayı amaçlayan Atatürk devrimlerine bağlılık bilinciyle bağdaşmayacağını tespit ettiği daha eski tarihli bir karar için bkz. AYM, E.1963/173, K.1965/40, 26/9/1965.

⁹³ Bu konudaki açıklamalar için ayrıca bkz. Özbudun, s. 76-77; Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Milliyetçilik", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1985, Cilt: 1, Sayı: 2, 1985, 353-412, s. 385-408.

⁹⁴ AYM, E.1989/1, K.1989/12, 7/3/1989.

Türk milliyetçiliğine kıyasla daha kapsayıcı olduğunu ima etmiştir. AYM, 1992 yılında Sosyalist Parti aleyhine verilen kapatma kararında Atatürk milliyetçiliğinin özelliklerini şu şekilde açıklamıştır:⁹⁵

"Türkiye Cumhuriyeti, milliyetçiliğe büyük önem vermiş ve bu kuram Anayasalarda temel ilke olarak yer almıştır. Atatürk Milliyetçiliği, ülke ve ulus bütünlüğünü koruyan temel ilkedir. Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk Milliyetçiliğine içtenlikle bağlıdır. Eşitlikçi ve birleştirici içeriğiyle çağdaş anlayışı yansıtan Atatürk Milliyetçiliği toplumsal dayanışmanın güvencesidir. Atatürk Milliyetçiliği, yaşamsal ve bilimsel gerçek olarak benimsenmiştir. Bu tarihsel ilke aynı zamanda ulusal varlığın korunmasına ve yüceltilmesine hizmet edecek yaşam anlayışı ve biçimidir. İnsancıl uygar ve Barışçıdır. Kardeşliği, sevgiyi, dayanışmayı ve çağdaş evrensel değerleri kucaklar. (...) Ulusal bütünlüğün temeli, ortak kültüre, lâiklik ilkesiyle akla, mantıklı düşünceye, sağduyuya, adalete dayanan 'Atatürk Milliyetçiliği' dir."

Görüldüğü üzere AYM, Atatürk milliyetçiliğini açıklarken, tarihi ve coğrafi hususlar yerine daha çok insan haklarına, toplumsal dayanışmaya, ortak duygulara ve hayat görüşüne atıf yapmaktadır. AYM'nin aynı kararda belirttiği üzere göre bu kavram, ayrımcı ve ırkçı bir nitelik taşımamakta; aksine, kökeni ne olursa olsun bireylerin devlet karşısında eşitliğini ve birlikte yaşama iradesini esas alan çağdaş bir anlayışı ifade etmektedir. Bu çerçevede kavram, ayrımcılığı dışlayarak millet yapısı içinde bütünleşmeyi öngörmekte ve etnik kimliklerin ayrımcılığa varan biçimde resmi olarak öne çıkarılmasını da engellemektedir. Bu doğrultuda AYM, Sosyalist Parti aleyhine Kürt kimliğiyle ilgili ayrılıkçı faaliyetler olarak yorumladığı hususlara ek olarak, Atatürk milliyetçiliğine ideolojik olarak karşı çıkan bir partinin ülke ve ulus bütünlüğüne de karşı duracağını değerlendirerek kapatılmasına karar vermiştir.

Bir yaşam biçimi olarak nitelendirilen Atatürk milliyetçiliği, tüm pozitif özellikleriyle birlikte bilimsel bir gerçek ve toplumsal birlikteliği sağlayan bir öz olarak tarif edilmiştir. Sübjektif millet anlayışına özgü bu nitelikler, Atatürk milliyetçiliğinin bireyleri birlikte yaşama iradesi ve ortak değerler temelinde birleştiren yönünü ortaya koymaktadır. AYM,

⁹⁵ AYM, E.1991/2, (Siyasi Parti Kapatma) K.1992/1, 10/7/1992.

sonraki kararlarında da bu anlayışı devam ettirerek "Atatürk Milliyetçiliği, Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesi Türk sayan, dil, ırk ve din gibi düşüncelerle yapılacak her türlü ayırımı ret eden, birleştirici ve bütünleştirici bir anlayışı temsil eder" ifadesini kullanmıştır.⁹⁶

AYM'nin dinsel inanç konusunda yaklaşımına da burada değinmek gerekir. AYM, türban kararı olarak bilinen 1989 yılında verdiği kararında⁹⁷ çağdaş giyimi, Atatürk milliyetçiliği ile ilke ve inkılaplarının vazgeçilmez bir unsuru olarak tarif emiş, bunun "ümme't"ten, "ulus"a geçmenin itici bir gücü olduğunu belirtmiştir. Aynı kararda Atatürk milliyetçiliğinin din üzerinden tanımlanamayacağı, şu cümlelerle açıklanmıştır:

"Atatürk'ün 5.11.1925 günlü söylevinde belirttiği gibi din ve mezhep bağının yerini Türk ulusçuluğu bağı almıştır. Bu tanıma göre, ulusu oluşturan öğeler arasında dil birliği, ulusal duyguyla yan yana insanlık duygusu, siyasal varlıkta birlik, yurt birliği, köken birliği, tarihsel ve ahlaksal yakınlıklar sayılır. Geçmiş ortaklığı, gelecek ve amaç birliği de öğeler arasına alınmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk ulusu diyerek başka ayrımlara yer vermeyen Atatürk milliyetçiliğinde dinsel öge esas alınmamıştır. Lâiklik, devlet ve toplumun karşılıklı lâik tutumunu da içerir. Bu da birleştiricilikle sonuçlanır. Birleştiricilik dinsel bağda değil, Atatürk milliyetçiliğinde, ulus bağında, ulusal değerlerdedir".⁹⁸

Bu kararda AYM dil, köken, tarih ve ahlak gibi özelliklere atıf yapmasına rağmen, dini dışlamış görünmektedir. Yaklaşık üç yıl sonra verilen kararda ise etnik ve dini temelde anlaşılacak bir millet kavramı benzer şekilde reddedilmekle birlikte "Türk Ulusunu oluşturan, binlerce yıl bir arada yaşamış, kaynaşmış, ortak kültüre, ahlâka ve dine sahip insanların tarihleri birdir" ifadesini kullanmış, Kürtlerle "bir dil ve din birliği" içinde

⁹⁶ AYM, E.1984/9, K.1985/4, 18/2/1985.

⁹⁷ AYM, E.1989/1, K.1989/12, 7/3/1989.

⁹⁸ Atatürk'ün, Türklerin tarihten bu yana büyük bir millet olduğu, din birliğinin ayrışmalara da yol açabileceği ve farklı dine mensup vatandaşların, kader ve geleceklerini Türk milletine vicdani arzularıyla bağladıktan sonra, onlara yabancı gözüyle bakılamayacağı yönündeki açıklamaları için bkz. İnan, s. 21-23.

olunduğunu vurgulamıştır.⁹⁹ Bu husus, AYM'nin milletin oluşumunda dini tamamen dışlamamakla birlikte, dinin devlet yönetiminden ayrılarak bireyin vicdan alanına bırakılmasını öngören laiklik ilkesini korumak amacıyla böyle bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir.¹⁰⁰ Nitekim 2008 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi için verilen kararda¹⁰¹ AYM, "*vatandaşlar, ulus bilinciyle, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk Ulusu'nun bireyleri olmuşlardır. Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilkesi, gücünü lâiklikten almış, milliyetçilik ilkesi lâiklikle tamamlanmış, Türk Devrimi lâiklikle anlam kazanmıştır*" tespitinde bulunmuştur.

Sonuç

Millet kavramının kapsamı, benimsenen teorik yaklaşımlara bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Günümüz anayasal düzenlerinde birlikte yaşama iradesine ve vatandaşlık bağına dayanan sübjektif millet anlayışı ağırlık kazanmış görünmekle birlikte, bireyler arasındaki bağların güçlendirilmesi amacıyla dil ve din gibi bazı objektif unsurların da tamamlayıcı nitelikte kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, milletin tek boyutlu bir tanımla açıklanamayacağını, aksine farklı unsurların bir araya gelmesiyle şekillenen çok katmanlı bir yapı arz ettiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye bakımından millet kavramının, anayasal düzlemde esas itibarıyla vatandaşlık bağı temelinde ve sübjektif millet anlayışı çerçevesinde yorumlandığı anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımın Anayasa Mahkemesi kararlarına yansımaları, Türk milleti kavramının çoğunlukla hukuki bir vatandaşlık bağı üzerinden açıklanması şeklinde kendini göstermektedir. Bununla birlikte Mahkeme, bu tanımları yalnızca soyut bir vatandaşlık ilişkisiyle sınırlı tutmamakta; Anadolu coğrafyası, tarihsel süreklilik ve ortak geçmiş gibi unsurlara yapılan atıflarla belirli bir çerçeve içinde somutlaştırmaktadır. Nitekim Türk milletinin, Anadolu'da uzun bir tarihsel süreç içinde şekillendiği, Osmanlı mirası ile eski Anadolu uygarlıklarının birikimini de içeren bir bütünleşmenin

⁹⁹ AYM, E.1991/2, (Siyasi Parti Kapatma) K.1992/1, 10/7/1992.

¹⁰⁰ Bu konuda AYM'nin 1990'lı yıllarda katı bir laiklik anlayışını benimsediğine dair açıklamalar için bkz. Eren, s. 315.

¹⁰¹ AYM, E.2008/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.2008/2, 30/7/2008.

ürünü olduğu yönündeki değerlendirmeler, bu yaklaşımın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nda ortaya konulan ortak iradeye yapılan vurgu da bu tarihsel ve toplumsal sürekliliği pekiştiren bir referans olarak öne çıkmaktadır.

Dil unsuru bakımından AYM'nin, Türkçenin ülkede yaygın ve herkesçe anlaşılabilen ortak iletişim dili olması nedeniyle özel bir önem attığı görülmektedir. Türkçe, resmi dil olmasının ötesinde, toplumsal birlik ve ortak iletişimin temel aracı olarak değerlendirilmekte; bu yönüyle millet kavramının destekleyici unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte AYM'nin güncel yaklaşımında, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi, desteklenmesi ve kullanılmasının dışlanmadığı, bu tür kullanımların belirli sınırlar içinde mümkün görüldüğü anlaşılmaktadır. Din birliği, millet kavramının tanımlanmasında laiklik ilkesi karşısında belirleyici bir unsur olarak kabul edilmemiştir. Nitekim AYM kararlarında, ümmet anlayışından millet anlayışına geçişe yapılan vurgularla, milletin din temelli bir birlik olarak kurgulanmadığı açıkça ortaya konulmaktadır. Bununla birlikte Mahkeme, bazı kararlarında din olgusunu tamamen dışlamamış; toplumsal gerçeklik düzeyinde, özellikle Türkler ve Kürtler bakımından ortak bir bağa işaret eden bir unsur olarak da değerlendirmiştir.

Milliyetçilik anlayışı bakımından ise 1961 Anayasası'nda yer alan Türk milliyetçiliği ile 1982 Anayasası'nda benimsenen Atatürk milliyetçiliğinin, AYM tarafından büyük ölçüde aynı doğrultuda yorumlandığı söylenebilir. Her iki yaklaşımın da vatandaşlık bağına dayalı, kapsayıcı ve bütünleştirici bir millet anlayışını benimsediği; Atatürk milliyetçiliğinin ise buna ek olarak insan hakları, toplumsal dayanışma, laiklik ve barışçıl değerler üzerinden daha yumuşak ve normatif bir çerçeve sunduğu görülmektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında Türkiye'nin, vatandaşlık bağı üzerinden tanımlanan kapsayıcı bir millet anlayışına dayanan bir ulus devlet modeli benimsediği AYM içtihatlarıyla teyit edilmektedir. Bununla birlikte bu model, yalnızca soyut bir anayasal vatandaşlık anlayışına indirgenmemekte; dil, tarih ve coğrafya gibi unsurlarla desteklenen ortak değerler bütünü içinde ele alınmaktadır. Bu nedenle

çok milletli yapı veya resmi dilin farklılaştırılmasına yönelik yaklaşımlar, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesiyle bağdaşmaz görülmektedir. Son olarak AYM'nin, özellikle siyasi parti kapatma davalarında milletin tanımına alternatif oluşturan ideolojilere karşı daha korumacı bir tutum benimsediği; ancak son yıllarda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarının etkisi ve yakın tehlike değerlendirmelerindeki değişimle birlikte bu yaklaşımın görece yumuşadığı söylenebilir. Genel olarak Mahkeme, Türk milleti ve Atatürk milliyetçiliği kavramlarını vatandaşlık temelli ve sübjektif bir millet anlayışı doğrultusunda yorumlamakta; bununla birlikte bu kavramların tarihsel ve toplumsal boyutlarını da göz ardı etmeyen dengeli bir yaklaşım ortaya koymaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Peer-Review: Externes Peer-Review-Verfahren.

Interessenkonflikt: Der/die Autorinnen unterliegt/unterliegen keinem Interessenkonflikt.

Finanzielle Unterstützung: Der/die Autorinnen erklärt/en, dass diese Studie keine finanzielle Unterstützung erhalten hat.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Staat ist ein rechtliches, politisches, historisches und gesellschaftliches Phänomen. In modernen Verfassungen wird seine Existenz durch drei Grundelemente erklärt: Volk, Staatsgebiet und Staatsgewalt. Diese Studie konzentriert sich ausschließlich auf das Volkselement, also auf den Begriff der Nation. Ziel ist es, die verschiedenen Ansätze zur Erklärung des Nationsbegriffs darzustellen und zu untersuchen, wie diese Ansätze im türkischen Verfassungsrecht und in der Rechtsprechung des türkischen Verfassungsgerichts (Anayasa Mahkemesi – AYM) zum Ausdruck kommen.

In der Verfassungstheorie gibt es unterschiedliche Auffassungen zur Nation. Besonders wichtig sind die objektive und die subjektive Nationstheorie. Die objektive Theorie betont Faktoren wie Sprache, Religion oder Abstammung. Die subjektive Theorie, die vor allem mit Ernest Renan verbunden ist, versteht die Nation als Gemeinschaft, die auf einem gemeinsamen historischen Bewusstsein und dem Willen zum Zusammenleben beruht. In der heutigen Staatsordnung überwiegt die subjektive Auffassung. Dennoch werden objektive Elemente, insbesondere die Sprache, weiterhin als unterstützende Faktoren berücksichtigt.

Im türkischen Verfassungsrecht wird der Nationsbegriff im Wesentlichen im Rahmen der subjektiven Theorie interpretiert. Die Nation wird primär über die Staatsbürgerschaft definiert. Diese Auslegung zeigt sich deutlich in der Rechtsprechung der AYM. Der Begriff „türkische Nation“ wird in den Entscheidungen überwiegend als rechtliche und politische Zugehörigkeit verstanden. Gleichzeitig beschränkt sich das Gericht nicht auf eine rein formale Staatsbürgerschaft. Es stellt auch Bezüge zur Geographie Anatoliens, zur historischen Kontinuität und zu gemeinsamen Erfahrungen her. In diesem Zusammenhang wird die türkische Nation als Ergebnis eines langen historischen Prozesses betrachtet. Dabei werden sowohl das Erbe des Osmanischen Reiches als auch die kulturellen und historischen Einflüsse früherer anatolischer Zivilisationen einbezogen. Auch der gemeinsame Wille, der im Türkischen Befreiungskrieg zum Ausdruck kam, wird als wichtiger Bezugspunkt hervorgehoben.

Im Hinblick auf das Sprachelement spielt die türkische Sprache eine besondere Rolle. Türkisch wird nicht nur als Amtssprache gesehen, sondern

auch als grundlegendes Kommunikationsmittel, das von allen Bürgern gesprochen wird und die gesellschaftliche Einheit unterstützt. Wie auch in der neueren Rechtsprechung zu sehen ist, werden die in der Gesellschaft verwendeten verschiedenen Sprachen und Dialekte nicht ausgeschlossen. Ihr Lernen, ihre Nutzung sowie entsprechende Veröffentlichungen sind in einem bestimmten Rahmen möglich. Das religiöse Element wird im Rahmen des Laizismus nicht als ein konstitutives Element der Nation angesehen. In den Entscheidungen der AYM wird dabei insbesondere der Übergang von der religiösen Gemeinschaft zur Nation betont. Zugleich gehört Religion nicht zur Definition der Nation. Dennoch wird sie nicht vollständig ausgeschlossen und kann in einigen Entscheidungen auch als gesellschaftliches Bindungselement verstanden werden.

Andererseits werden im Rahmen des Atatürk-Nationalismus Werte wie Menschenrechte, Solidarität, Laizität und Friedlichkeit stärker betont; zudem werden Vernunft, Wissenschaft und Modernität als grundlegende Elemente dieses Verständnisses angesehen. Andererseits werden im Rahmen des Atatürk-Nationalismus Werte wie Menschenrechte, Solidarität, Laizität und Friedlichkeit stärker betont; zudem werden Vernunft, Wissenschaft und Modernität als grundlegende Elemente dieses Verständnisses angesehen.

Insgesamt zeigt die Rechtsprechung der AYM, dass die Türkei als ein Nationalstaat verstanden wird, der nicht auf einer ethnischen Grundlage beruht, sondern auf einer staatsbürgerlichen Bindung im Rahmen eines subjektiven Nationsverständnisses. Dieses Verständnis wird nicht auf eine rein rechtliche Definition reduziert, sondern zusammen mit historischen, kulturellen und sprachlichen Elementen betrachtet. Insgesamt verfolgt die AYM einen ausgewogenen Ansatz, der den Nationsbegriff sowohl in rechtlicher als auch in historischer und gesellschaftlicher Hinsicht berücksichtigt.

KISALTMALAR CETVELİ

1735 (2006) no.lu

- Tavsiye Kararı : Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, "Recommendation 1735 (2006): The Concept of 'Nation'", 26 Ocak 2006
- 1921 Anayasası : Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Kanun No: 85, Kabul Tarihi: 20/1/1337 (1921)
- 1924 Anayasası : Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Kanun No: 491, Kabul Tarihi: 20/4/1340 (1924),
- 1961 Anayasası : Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No: 334, Kabul Tarihi: 9/7/1961.
- 1982 Anayasası : Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No: 2709, Kabul Tarihi: 18/10/1982.
- AB : Avrupa Birliği
- AKMP : Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi
- AYM : Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi
- Devletin Genel Teorisi : Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı
- m. : Madde

KAYNAKÇA

- ANAYURT Ömer, *Anayasa Hukuku: Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)*, Güncellenmiş 7. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2024.
- ANDERSON Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Revised Edition, Verso, London, 2006.
- BATUM Süheyl/YILMAZ Didem/KÖYBAŞI Serkan, *Anayasa Hukuku: Temel Kavramlar ve Genel Esaslar*, 2. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2025.
- EREN Abdurrahman, *Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku*, Güncellenmiş 7. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2025.
- FEYZİOĞLU Turhan, "Atatürk ve Milliyetçilik", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1. Cilt, Sayı: 2, 1985, 353-412.
- GÖZLER Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, C. I, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011.
- GÖZLER Kemal, *Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı*, 11. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2021.
- HABERMAS Jürgen, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002.
- İNAN Afet, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2023.
- KABOĞLU İbrahim Ö., *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, Güncellenmiş ve Sadeleştirilmiş 15. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- KANADOĞLU Osman Korkut/DUYGUN Ahmet Mert, *Anayasa Hukuku*, Güncellenmiş 4. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2025.
- KENANOĞLU M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017.

- ORTAYLI İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 2. Baskı, Hil Yayın, İstanbul, 1991.
- ÖZBUDUN Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Gözden Geçirilmiş 21. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021.
- TANİLLİ Server, *Uygarlık Tarihi*, 32. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2016.
- TANÖR Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 28. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- TANÖR Bülent/YÜZBAŞIOĞLU Necmi, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Güncelleştirilmiş 20. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- TEZİÇ Erdoğan, *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)*, Tıpkı 24. Bası, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- TUNAYA Tarık Zafer, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Koll. Şti., İstanbul, 1966.
- RENAN Ernest, *What Is a Nation? and Other Political Writings*, çev. ve haz. M. F. N. Giglioli, Columbia University Press, New York, 2018.

Çevrimiçi Kaynaklar

- Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, "Recommendation 1735 (2006): The Concept of 'Nation'", 26 Ocak 2006, <https://pace.coe.int/en/files/17407>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.
- Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, "The Concept of 'Nation'", raportör György Frunda, 13 Aralık 2005, Doc. 10762, <https://pace.coe.int/en/files/11332/html>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.
- Birleşmiş Milletler, <https://www.un.org/en/about-us/member-states>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.
- Şapka İktisâsı Hakkında Kanun, Kanun No: 671, Kabul Tarihi: 25/11/1925,

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.671.pdf>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.

Türk Dil Kurumu, "Güncel Türkçe Sözlük", <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.

Türk Vatandaşlığı Kanunu, Kanun No: 5901, Kabul Tarihi: 29/5/2009, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5901&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/anasayfa/>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.

1876 Kanun-ı Esasî, 7 zilhicce 1293 (1876), <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Kanun No: 85, Kabul Tarihi: 20/1/1337 (1921), <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.

1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Kanun No: 491, Kabul Tarihi: 20/4/1340 (1924), <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.

1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No: 334, Kabul Tarihi: 9/7/1961, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.

1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No: 2709, Kabul Tarihi: 18/10/1982, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 12.03.2026.

Anayasa Mahkemesi Kararları

AYM, E.1963/173, K.1965/40, 26/9/1965.

AYM, E: 1973/38, K: 1975/23, T: 25/02/1975.

AYM, E: 1979/31, K: 1980/59, T: 27/11/1980.

AYM, E.1984/9, K.1985/4, 18/2/1985.

AYM, E.1989/1, K.1989/12, 7/3/1989.

AYM, E.1991/2, (Siyasi Parti Kapatma) K.1992/1, 10/7/1992.

AYM, E.1993/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.1993/2, 23/11/1993.

AYM, E.1993/4, (Siyasi Parti Kapatma) K.1995/1, 19/7/1995.

AYM, E.1995/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.1996/1, 19/3/1996.

AYM, E.1996/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.1997/1, 14/2/1997.

AYM, E.2002/146, K.2002/201, 27/12/2002.

AYM, E.2002/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.2008/1, 29/1/2008.

AYM, E.2008/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.2008/2, 30/7/2008.

AYM, E.2007/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.2009/4, 11/12/2009.

AYM, E.2009/47, K.2011/51, 17/3/2011.

AYM, Abdullah Yılmaz Başvurusu, B. No: 2018/33702, 15/3/2022.